

Ji Aliyê Wateyê ve Cureyên Risteyan: Bi Nimûneyên Ji Mem û Zînê Anlam Bakımından Cümle Çeşitleri: Mem û Zîn'den Örneklerle

Sentence Types in terms of Meaning: Examples from Mem û Zîn

Halil AKGÜL

Halil AKGÜL	Halil AKGÜL https://orcid.org/0000-0003-1365-8461 xelilakgul@gmail.com MA Candidate, Bingöl University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department of Kurdish Language and Literature, Bingöl, Türkiye
Jêgir Citation Atf	Akgül, H. (2024). Ji Aliyê Wateyê ve Cureyên Risteyan: Bi Nimûneyên ji Mem û Zînê. <i>The Journal of Mesopotamian Studies</i> (16), 68-79 DOI: https://doi.org/10.35859/jms.2024.1437251 .
Dîroka Şandinê Submission Date Geliş tarihi	14.02.2024
Dîroka Qebûlê Acceptance Date Kabul Tarihi	27.03.2024
Dîroka Weşandinê Publication Date Yayın tarihi	30.03.2024
Cureyê Gotarê Article Type Makale Türü	Gotara vekolinê Research article Araştırma makalesi
Hakemî Peer-Review Hakemlik	Cot Nenas - Du ji derve Double anonymized - Two External Çift Taraflı Kör Hakemlik – İki hakem
Beyana Etîk Ethical Statement Etik Beyanı	Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzîkên zanîstî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.
Kontrola İntihalê Plagiarism Checks Benzerlik Kontrolü	Belê - iThenticate Yes - iThenticate Evet - iThenticate
Nakokiyên Berjewendiyan Conflicts of Interest Çıkar Çatışması	Di gotarê de di navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendiyê tune ye. There is no conflict of interest between the author and any parties in the article. Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Alîkarîya Darayî Grant Support Maddî Destek	Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolinê ti fonên derveyî wernegirtine. The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.
Mafê Telifê & Destûr Copyright & License Telif Hakkı & Lisanslama	Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin. Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

KURTE

Ev gotar mijara “ji aliyê wateyê ve cureyên risteyan” vedikole. Riste ku yekeyên sereke yê bingehîn ên zimên in, di rahigandinê de bi roleke giring radibin. Riste, amûrên sereke ne ku ji bo derbirîna ramanan, agihandina agahiyên û veguhastina wateyê tîk bikaranîn. Lewra xebatên li ser curbicurî û wateyên risteyan giring in ji bo mirov fam bike bê ziman çawa dixebite. Di vê nivîsarê de em li ser binyad û fonksiyonên risteyên ji aliyê wateyê ve cuda dixebitin û mînakên wan ji *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî didin. Risteyên ku ji aliyê wateyê ve dikarin ji hev bîr cudakirin ev in: Risteya agihandinî (*declarative sentence*), risteya pirsê (*interrogative sentence*), risteya fermanî (*imperative sentence*), risteya baneşanî (*exclamatory sentence*), risteya mercî (*conditional sentence*) û risteya daxwazî (*wish clauses*). Her yek ji wan bi fonksiyoneke wateyî ya cuda tîkariyê li ragihandinê dike. Armanca vê nivîsarê ew e ku wate û bikaranîna van cureyên risteyên rave bike. Ji minakên *Mem û Zînê* jî dixuye ku curbicuriya risteyên ji aliyê wateyê ve jihev cuda atmosfereke zindî dide vegêranê û dike ku hemû hestên di vegêranê de veguhêze guhdar û xwîneran.

Peyvên Sereke: Kurmançî, Cureyên Risteyan, Li Gorî Wateyê Riste, Mem û Zîn.

ÖZ

Bu makale anlam bakımından cümle çeşitleri konusunu araştırmaktadır. Dilin temel yapı birimi olan cümleler, iletişimde önemli bir rol oynamaktadır. Cümleler, düşünceleri ifade etmek, bilgi iletmek ve anlamı aktarmak için kullanılan temel araçlardır. Bu nedenle, cümlelerin anlamı ve çeşitliliği üzerine yapılan çalışmalar, dilin işleyişini anlamak için önemlidir. Bu makalede, anlam bakımından cümle çeşitlerinin fonksiyonlarını ve yapılarını ele aldık ve Ahmed-i Hanî'nin *Mem û Zîn*'inden örnekler verdik. Anlam bakımından birbirinden ayrılabilen cümle çeşitleri şunlardır: Beyan/Bildiri cümlesi (*declarative sentence*), soru cümlesi (*interrogative sentence*), emir cümlesi (*imperative sentence*), ünlem cümlesi (*exclamatory sentence*), şart cümlesi (*conditional sentence*) ve dilek-istek cümlesi (*wish clauses*). Bunlardan her biri farklı farklı bir anlamsal fonksiyon ile iletişime katkıda bulunur. Bu makalenin amacı bu cümle çeşitlerinin anlamlarını ve kullanımlarını açıklamaktır. *Mem û Zîn*'den verilen örneklerin de gösterdiği gibi, anlam bakımından cümle çeşitliliği anlatımda canlı bir atmosfer oluşturmakta ve anlatımdaki tüm duyguların okuyucu veya dinleyiciye aktarılmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurmanca, Cümle Çeşitleri, Anlamına Göre Cümle, Mem û Zîn.

ABSTRACT

This article explores the topic of sentence types in terms of meaning. Sentences, being the fundamental building blocks of language, hold a crucial role in communication. Sentences are the primary means used to express thoughts, convey information and convey meaning. Therefore, studies on the meaning and variety of sentences are crucial for understanding the functioning of language. In this article, we discuss and examine the functions and structures of sentence types in terms of meaning and give examples from Ahmad-i Hanî's *Mem û Zîn*. Sentence types that can be distinguished from each other in terms of meaning are as follows: Declarative sentence, interrogative sentence, imperative sentence, exclamatory sentence, conditional sentence and wish clauses. Each of them contributes to communication with a different semantic function. The primary objective of this article lies in elucidating the meanings and applications of these sentence types. As the examples given from *Mem û Zîn* show, the diversity of sentences in terms of meaning creates a lively atmosphere in the narration and enables all the emotions in the narration to be conveyed to the reader or listener.

Keywords: Kurmanji, Sentence Types, Sentences by Meaning, Mem û Zîn.

Destpêk

Ziman, amûreke bingehîn e ku mirov pê ragihandinê saz dike. Ji bo ku bi awayekî kartêker ragihandinê pêk bê, divê ziman bê bikaranîn û famkirin. Yek ji hîmên zimên, riste ye ku di ragihandinê de bi roleke giring radiibe. Riste, yekeyên wateyî û binyadî ne ku ji bo derbirîna fikran, ragihandina hestan, veguhastina agahiyên û daxwazîkirinê tîk bikaranîn. Wate, cureyên risteyê yê cuda bi bandora ragihandinê ya cuda û avaniya wateyî ya cuda derdikevin pêş.

Giringiya rêzimanî ya cureyên risteyan ên ji aliyê wateyê ve ew e ku bandor û kartêkeriya ragihandinê zêdetir dikin. Bikarhênerên zimên, bi rastbikaranîna cureyên cuda yê risteyan dikarin peyamên xwe karîgertir ragihînin û bi vî awayî famkirin û bersivdayîn ji bo aliyê din (peyamgir; *receiver*) hêsantir dibe. Rê û rêbazên rêzimanî, binyada cureyên risteyan û bikaranîna wan rave dike. Bikarhênerên zimên, bi hînbûn û sepandina wan rê û rêbazan dikarin cureyên risteyan di cihên rast de bi kar bînin. Bo nimûne, heger armanc vekolîna mijarekê be, an jî hînbûna fikrên aliyê din be, li şûna risteyeke agihandinî divê risteyeke pirsîkirinê bê bikaranîn. Bi vî awayî ragihandin karîgertir û înteraktîvtir dibe.

Di zimannasiyê de, wateya risteyê ji binyada wan wêdetir bi girêdan û bihevrebûna hêmanên risteyê ve têkildar e. Famkirina taybetiyên wateyî yê risteyê pengaveke giring e ji bo famkirina xebitîna zimên û bê çawa wate tê hilberandin. Ji ber ku cureyên risteyan xwedî fonksiyon û taybetiyên wateyî yê cuda ne, dibin amûreke giring ji bo têgihîştina binyada wateyî ya zimên. Curbicuriya cureyên risteyan yê di zimên de dewlemendî û livdariya zimên nîşan didin.

Ji aliyê wateyê ve cureyên risteyan piranî bi şeş sernavan tîk dabeşkirin lê hin zimannas di bin van beşan de binbeşan jî rêz dikin. Risteya agihandinî (*declarative sentence*), risteya pirsê (*interrogative sentence*), risteya fermanî (*imperative sentence*), risteya baneşanî (*exclamatory sentence*), risteya mercî (*conditional sentence*) û risteya daxwazî (*wish clauses*) sernavên sereke ne. Huddleston û yd. (2022: 500) cureyên risteyên îngîlîzî bi pênc sernavan dabeş kirine (*declarative, closed interrogative, open interrogative, exclamative, imperative*). Di xebata wan de risteyên mercî (*conditional*) û risteyên daxwazî (*wish*) bi sernavên cuda hatine dayîn. Herwiha, divê bê diyarkirin ku Huddleston û hevalên xwe (2022: 499) di xebata xwe de ev mijar di bin sernavê hevokan (*clauses*) de dane û bi taybetî amaje pê kirine ku ev di eslê xwe de ne riste (*sentence*) ne, hevok in lê ku bi tena serê xwe bin, dikarin bibin riste jî. Risteya agihandinî rewşekê an jî heqîqetêkê diyar dike. Di xebatên kurmancî de (Ciwan, 1992: 213) piranî bi sernavên *Risteyên Erênî* û *Risteyên Neyînî* hatiye dabeşkirin. Risteyên pirsê bi armanca hînbûna tiştekî tîk bikaranîn. Erênî û neyînîya risteyên pirsê jî hene. Risteya fermanî, çawa ku ji navê wê jî tê famkirin, ji bo fermandayînê tîk bikaranîn. Risteyên fermanî jî dikarin erênî an neyînî bin. Risteyên baneşanî ji bo derbirîna hestên xurt û qîrînê tîk bikaranîn. Di risteyên mercî de, pêkhatina rewşekê bi pêkhatina rewşeke din ve girêdayî ye. “Heger tiştek bibe dê tiştekî din jî bibe” an jî berevajî wê. Risteyên daxwazî jî rewşên xwestek, daxwazî û xwezîyê derdibirin.

Güzel (2018: 80), di xebata xwe de ji aliyê wateyê ve risteyan bi çar sernavan dabeş dike: “Hevokên ragihandinê, hevokên fermanî, hevokên pirsyarî û hevokên baneşanî”. Sernavê “Hevokên Ragihandinê” li şûna risteyên agihandinî hatiye bikaranîn. Tan (2015: 338), li gorî peyama ku jê derdikeve, ji aliyê wateyê ve risteyan dabeş dike. Bisernavkirina Tan wiha ye: *Hevokên ragihandinî, hevokên fermanî, hevokên navberî, hevokên erênî, hevokên neyînîyê, hevokên pirsyariyê, hevokên xwestekî, hevokên baneşanî*. Öcek (2020: 265), ji aliyê wateyê ve heşt cureyên risteyên ji hev cuda rêz kirine; *fermanî, navberî, baneşanî, erênî, neyînî, divêtî, bilanî, pirsyarî*.

Armanca vê nivîsarê ew e ku ji aliyê wateyê ve cureyên risteyan ên ji hev cuda bînin pênasîkirin, vekolîn û senifandin. Bi vî awayî, em ê binyada wateyî ya zimanê kurmancî baştir fam bikin. Herwiha, her cureyeke risteyê bi tena serê xwe xebateke serbixwe heq dike û em vê gotarê wekî destpekekê

ji bo xebatên siberojê amade dikin. Lewma ev gotar dê zêde kûr neçe nav mijarê, weku me got dê amadehiyek be ji bo rêzegotarên kûrtir ên siberojê. Ji bo pênasekirin, vekolîn û senifandina cureyên risteyan ên ji aliyê wateyê ve ji hev cuda, em ê ji *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî mînakan bidin. Ehmedê Xanî şa'irekî Kurd ê serdema klasîk e û di warên ji hev cuda de berhem nivîsîne. Li gorî agahiyên berdest mesnewiya *Mem û Zînê* di edebiyata kurdî ya klasîk de dibe mesnewîya evîni ya pêşî. Di mesnewîyê de, nêzikî 2656 malik hene. Li gorî Dost (Xanî, 2010: 32) ev mesnewî li ser bingeha çirok û destana Memê Alan hatiye nivîsîn.

Li ser *Mem û Zînê* gelek xebatên kurmancî hatine kirin lê di qada zimannasiyê de hejmara xebatan kême. Gotarên Kızıllı (2019) û Açar (2021) du xebatên sereke ne derbarê zimannasiya *Mem û Zînê* de. Kızıllı li ser morfema “di”yê ya kurmancî xebitiye. Wî wate û peywira vê morfemê li ser berhema Ehmedê Xanî sepandiye. Açar jî di xebata xwe de li ser şêwaza zimanî ya *Mem û Zînê* xebitiye. Em ê jî di vê nivîsarê de, ji aliyê wateyê ve cureyên risteyan bisenifînin, wan rave bikin û ji bo her cureyê ji *Mem û Zînê* (Xanî, 2022) mînakan bidin.

1. Ji Aliyê Wateyê ve Cureyên Risteyan

1.1. Risteya Agihandinî

Risteyên agihandinî risteyên herî berbelav in û ji ber ku agahî û derbirînan neql dikin, di ragihandinê de roleke wan a girîng heye. Bingeha axaftina me ya rojane, metnên me yê nivîskî û dîskûra akademîk ava dikin. Famkirina fonksiyon û taybetiyên van risteyan ji bo famkirina zimên û ragihandina kartêker girîng e. Brown û Miller (2013: 122) diyar dikin ku armanca sereke ya vê risteyê ew e ku daxuyanî (*statement*) bê dayîn.

Di kurmancî de risteyên agihandinê gelemperî ji biker, berkar û pêveberê pêk tên û bi heman rêzê ev heman li dû hev tên (SOV)¹. Biker, ew heyber e ku kiryarê pêk tîne, pêveber temsîla kiryarê dike û berkar jî qada kiryarê ye, yanî ew heybera ku di bin tesîra pêveberê de ye. Li gorî alozbûna risteyê dibe ku ev rêzbûn û erk biguherin. Ji bo agahiyên zelaltir dibe ku di risteyê de hoker, rengdêr, daçek û yww. jî bînan bikaranîn.

Armanca sereke ya risteya agihandinê, pêşkêşkirina agahiyekê, bilêvkirina baweriyekê an jî derbirîna heqîqetekê ye. Digel ku derbirînen asayî ne em bi alîkariya van risteyan dikarin angaşten xwe, nêrinên xwe û belgeyên xwe parve bikin. Nivîsarên saloxder, gotarên akademîk, raporên zanistî û axaftina rojane hêza xwe ji van risteyan werdigire. Risteyên agihandinê dikarin di gelek pêwendî û mijarên berfireh de bînan bikaranîn. Bo nimûne, di gotareke zanistî de dikare encama xebatê an jî encama ceribandîna diyar bike: “Di *Mem û Zînê* de herî zêde hunerên girêdayî wateyê hatine bikaranîn” (Aslanoglu, 2019: 157). Em dikarin teoriyan, têgehên an jî angaşten xwe di nivîsaran de berpêş bikin. Bo nimûne: “Alfabeya kurdî alfabeke ne fonetîk e lewre ji bo her dengêkî tîpek nehatiye danîn” (Açar, 2015: 14). Herwiha di axaftina rojane de ji bo derbirînen asayî em van risteyan bi kar tînin. Bo nimûne: Ez ê sibê neçim zanîngehê.

---

1 S (Subject), O (Object), V (Verb). Di zimannasiyê de rêza peyvan a di risteyê de li gorî binyada wî zimanî hatiye formülîzekirin. Givon (2001: 233) li ser gelek zimanan xebitiye û varyantên rêzêkirina peyvan nîşan dane. Hin rêzêkirînen gramatîk hebin jî di her zimanî de, di axaftinê de varyantên rêzêkirinê çêdibin. Digel ku di kurmancî de rêza gramatîk SOV (biker-berkar-pêveber) “ez nê dixwim” e jî varyantên din jî tên ditîn. Bo nimûne: SVO (biker-pêveber-berkar) “ez dixwim nê”, OVS (nê dixwim ez), VSO (dixwim ez nê), OSV (nê dixwim ez), VOS (dixwim nê ez). Ev varyantên din gelemperî di axaftinê de pêk tên û ji bo bînan fêhmkirin faktora prosodiyê dikeve dewrê. Prosodî, di zimên de tiştên wekî întonasyon, ton, navber (*break*), guvaş û teqla (*rhythm*) axaftinê îfade dike. (Bülbül, 2017: 92).

Risteyên agihandinî li gorî fonksiyonên xwe dikarin bi çend binsernavan bèn dabeşkirin. Bo nimûne wextê em bêjin “Av di hîza behrê de di 100 santîgratê de dikele” em agahiyeke rasteqîn ya bêpêşdaraz pêşkêş dikin ku em dikarin bibêjin ev agahiyeke objektîv e. Herwiha, em dikarin agahiyên subjektîv jî derbibirin ku ew an nêrîn an jî baweriyên şexsî ne. Bo nimûne: “Spor jî bo tenduristiya însên gelek baş e”. Digel wê, em dikarin hin rastiyên gerdûnî û heqîqetên gelemperî jî derbibirin. Bo nimûne: “Dinya li dora rojê dizivire”.

Di pirtûkên rêzimana kurmancî de (Ciwan, 1992: 212; Tan, 2015: 338; Öcek, 2020: 265) risteyên agihandinî wekî Risteyên Erênî û Risteyên Neyînî hatine nîşandan lê erênîti û neyînîti bes du fonksiyonên risteyên agihandinî ne. Wate, risteyên agihandinî dikarin him erênî him jî neyînî bin. Hin nimûneyên risteyên agihandinî yên di *Mem û Zînê* de ev in:

- Bê husnê te nîne wan wucûdek
- Bê nûrê te nîne wan numûdek (r. 21)
- Sef sef dimeşîne koh û deştan (r. 70)
- Tacdîn sekinî û pirsîyar kir (r. 75)
- Begzade ye yêk ji neslê mîran
- Yek jî bi neseb kurrê debîran (r. 99)
- Tacdîn bi vî terzi çû serayê
- Mem ma li derî digel du'ayê (r. 133)
- Sehra hemî bûye sehnê bostan
- Sahil bûye gulşen û gulistan (r. 171)
- Îro li Memê ezê xezeb kem (r. 204)
- Evrenge ye halê min şeb û rûz (r. 218)
- Em çûne huzûrê mîrê mîran (r. 258)
- Wî secde nekir li xeyri me'bûd (r. 25)
- Sih danediket ji wî li 'erdan (r. 30)

1.2. Risteya Pirsê

Wergirtina agahiyên, dandestpêkirina nîqaşê, balkişandin, provokekirin û manîpûlekirina ramanan û zêdekirina kartêkeriyê fonksiyonên sereke yên risteyên pirsê ne (Brown û Miller, 2013: 238). Him di ragihandina nivîskî him jî di ragihandina devkî de berbelav tèn bikaranîn. Ji ber ku li benda bersivan e, teşwîqa fikirinê dike, lewma pêwendîya mijarê kûrtir dike û ragihandinê xurtir dike.

Risteyên pirsê gelemperî dibin du beş; Pirsên “Erê/Na”yê û pirsên ku bi peyvên pirsê tèn sazkirin (Çima, Kengî, Çawa, Kî, Kîjan û wd.). Lê dibe ku li gorî binyada hin zimanan zêdetir an jî kêmtir binbeşên van risteyan hebin. Bo nimûne, Burstein (2013: 320-25) jî bo zimanê îbranî sê cureyên risteyên pirsê nîşan dide. Cureya sêyem ew e ku di eslê xwe de pirsê “Erê/Na” ye lê ji ber ku pirs bi vebijêrkeke alternatîv diqede bersiv ne “Erê/Na” ye (*Em herin Mêrdînê an Diyarbekirê?*). Di kurmancî de, di ragihandina devkî de bi alikariya prosodiyê em jî dikarin risteyên pirsê saz bikin.

Nexasim bi kirpandinê û bilêvkirina biguman fonksiyona pirsê li risteyê zêde dike. Bersivên van pirsan jî gelemperî “Erê/Na” ne.

Wate, di kurmançî de ji yekê zêdetir rê hene ku mirov risteya pirsê saz bike. Hoker, rengdêr, cînav, daçek û fonksiyonên prosodîk dikarin wateya pirsê li risteyê bar bike. Risteyên pirsê dikarin erênî û neyînî bin. Ji bo neyînîkirina risteya pirsê divê morfemên neyînîkirinê {ne-, na-, ni-, me-} li lêkerê bê zêdekirin. Hin nimûneyên risteyên pirsê yên di *Mem û Zînê* de ev in:

Aya ne te çêkirin muqabil? (r. 23)

Yûsif te çira numa Zuleyxa (r. 22)

We zû şemirand ji bo çî sersal? (r. 87)

Eshabê nigîn bibêje kî ne

Cinnî ne, perî ne, ademî ne? (r. 96)

Ev xewne sehîh e yan betal e? (r. 187)

Kanî li me aş e ya ne zîz e?

Baxê wî behare ya peyîz e? (r. 219)

Derman çiye? (r. 227)

Pirsîn ‘eceb ev çî bînewa ye (r. 264)

Bêhûde çira dikey tu feryad (r. 163)

Zindaniyê min, te kê celîs e?

Sewdayiyê min, te kê enîs e? (r. 218)

Saqî were bêje min çî lewn e?

Ev kewnexeyal e ya ne xewn e? (r. 286)

Qaim dibitin ‘erez bi cewher

Bê şemsê qemer dibit munewer (r. 91)

Ma destî dida ku dest û pence (r. 121)

Qet xîret e ey penahê ‘alem

Qet layiq e ey şebanê adem (r. 35)

Ji mînakên jî diyar dibe ku di *Mem û Zînê* de ji bo rewşa pirsê ava bibe, digel peyvên pirsê prosodî jî li kar e. “**Aya, çira, çî (ji bo çî), çira, kanî, kî**” peyvên pirsê ne ku wextê di risteyê de cih wergirin bêyî nîşaneyêke din diyar dibe ku ev riste risteya pirsê ye. Herwiha, di hin risteyên *Mem û Zînê* de bêyî ku ev peyv bînarî, rewşa pirsê hatiye avakirin. Wextê peyvên pirsê hebin bi awayê siruştî kirpandin li ser van peyvên e lê wextê pirsê peyvê di risteyê de tune bin, cihê kirpandinê li gorî mijar (*topic*) û fokûsê (*focus*) diyar dibe. Pirsên ku bersivên wan “heye, tune” ne, bi kirpandinê “heye, tune” ava dibin. Heger riste bi kopûlayê (*copula*) ava bibe, kirpandin li ser peyva berî kopûlayê ye. Em rastî pirsên bi “heye, tune” nehatin lê mînakên din li jor in û peyvên kirpandinê hatine binxêzkirin.

1.3. Risteya Fermanî

Risteya fermanî gelemperî bi frazeke lêkerî dest pê dibe û di risteyê de biker ne diyar e. Frazaya lêkerî rasterast dîrektîfêkê an jî daxwazekê derdibire. Di zimanê îngîlîzî de qurmê lêkerê yê bê gire tê bikaranîn “*You just stay there*” (Brown û Miller, 2013: 220). Di kurmancî de lêker li gorî hejmarê cînavên kesandinê yên kesên duyem (-e, -in) bi dawîya lêkerê ve dizeliqin û gireya dema bê “bi-“ tê pêşîya lêkerên xwerû û ligel ku raweya fermanî di kurmancî de bi qayîde ye jî hin cureyên lêkeran jî vê qayideyê azad in (Bedirxan û Lescot, 1990: 127; Kurdo, 1981: 125-26). Bo nimûne; “*Biçe. Bimeşe. Bixwe. Bicû. Hişbe!, Hişbin!, Rabe!, Rabin!, Herne pêş., Were vir. Werin vir.*” Risteyên fermanî an bi xalê (.) an jî bi baneşanê (!) bi dawî dibin.

Risteyên fermanî di jiyana rojane de, li dibistanê, li kargehê, li malê û li derdorên din, piranî ji bo ragihandina fermî û hiyerarşik tîkên bikaranîn. Bo nimûne, li malê dê û bav ji zarokan re dibêjin “Odeya xwe paqij bike.”, Sifreya şivê amade bike.”, an jî mamoste li dibistanê ji xwendekaran re dibêjin “Bixwîne.”, “Rabe ser xwe!”.

Şeweya derbirîn û kirpandinê karîgeriya risteya fermanî xurtir dikan. Kirpandinê rast û di cî de, dê bike ku ragihandinê birêkûpêk saz bibe. Lê dema risteyên fermanî tîkên bikaranîn divê mirov ji çarçoveya rêzdariyê dernekeve an na dibe ku di encamê de bertekên vajî jî derkevin holê. Li şûna “Odeya xwe paqij bike.”, “Ji kerema xwe odeya xwe paqij bike.” baştir e.

Risteyên fermanî xîtabî kesê duyem dikan. Di kurmancî de kesê duyem; yekjimar mê, yekjimar nêr û pirjimar e. Yanî di kurmancî de mirov dikare rasterast ferman bide sê koman lê di fermankirinê de zayend diyar nabe (Rabe! Were! Tu Were! Hûn Werin!). Herwiha, mirov dikare di ser navbeynkaran jî fermanê bide. Downing (2006: 6) diyar dibe ku risteyên fermanî yên zimanê îngîlîzî dikare fonksiyona pêşniyazkirin, vexwendin, qedexekirin û dîrektîfê jî hilgire ser xwe. Di zimanê îngîlîzî de risteyên fermanî ên ji bo kesê yekem û kesê sêyem bi peyva “*let*”ê dest pê dikan. Di kurmancî de, ev risteyên fermanî ku bi alikariya navbeynkaran ve tîkên veguhastin, bi hokera “bila”yê tîkên sazkin. Di xebatên rêzimanî yên kurmancî de ev cure risteyên fermanî piranî wekî fermana nerasterast hatine binavkirin. Bo nimûne; *Bila Xelîl şivê amade bike. Bila Gulê gotara xwe biqedîne. Bila ew neyê.* Hin nimûneyên risteyên fermanî yên di *Mem û Zînê* de ev in:

Go rabe bira ji nav nivînan

Bes ahê bike ji ber birînan (r. 84)

Rabe here zû bibêje Tacdîn (r. 109)

Go: “bîne ji bo mi xateman zû (r. 93)

Şêx go: “Tu here bibîn wuşaqan

Teftêşi bike cih û wusaqan (r. 99)

Bohtan tu bibê bila siwar bin

Cundî tu bibêje da bi kar bin (r. 246)

Herçî ku wekîl e, bêt û rûnit (r. 113)

Mîr go: “Biqutin def û rebaban

Bînin hemî şerbet û şeraban (r. 113)

Mîr go: ku “vekin evan xezalan

Pabende mekin evan şepalan (r. 191)

1.4. Risteya Baneşanî

Risteyên baneşanî dibin amûra zimanî ji bo derbirîna hestan. Ji bo derbirîna hestên xurt ên wekî kelecânî, heyirîn, bextewarî, gefxwarin û tirsê tîn bikaranîn û tenê bi kirpandina deng jî dikare bîn derbirîn (Bedirxan û Lescot, 1990: 331). Di ragihandina devkî û nivîskî de, berbelav tîn bikaranîn, ev jî dike ku ziman dewlemend bibe û hêza vegêranê xurttir bibe. Ji ber ku bi alikariya risteyên baneşanî îfadeyên dilîni gurtir dibe di metnên helbestkî û berhemên edebî de berbelav tîn bikaranîn.

Di ragihandina devkî de bi kirpandinê, di metnên nivîskî de bi nişenake baneşanê (!) rewşa baneşanî tê nişandan. Di risteyên baneşanî de, ne hewce ye ku biker, berkar, pêveber an jî hêmaneke din hebe lê dikare hemû qayideyên peyvêziyê bi kar bîne jî. Bo nimûne; *Eywax! Hevalno! Wî li min pepûkê! Çi rojeke xweş!* Bikaranîna risteyên baneşanî li gorî pêwendîya civakî û çandî û binyada zimanî dikare di her zimanî de kêma an jî zêdetir be û dikare wateyên cuda jî derbibirin. Hin nimûneyên risteyên baneşanî yên di *Mem û Zînê* de ev in:

Heqqa! ku te xweş nîzam û rewneq (r. 19)

Çi bkem ku qewî kesad e bazar

Nînin ji qumaşî ra xerîdar (r. 43)

Ez dê çî bibêjim ey şehînsah! (r. 32)

Ey Daye! ji bo me çaresaz î (r. 109)

Mîrim! bike der vî dergevanî (r. 141)

Ey dil! Were da biçîn nehanî (r. 180)

Pîrsa me bikey tu ey şekerxa! (r. 211)

Bes nîne! Li min te kir qiyamet (r. 261)

Cana! Tu di canî da nîhanî (r. 213)

Evçende munaşîq û neyar î

Hêja tu bi çavê min diyar î (r. 261)

Mîrim mi nego ji bo te pêşîn! (r. 227)

Ev ‘adete nîne xassê mîran

Nabîni li ber derê feqîran! (r.142)

Nabîni ku pêkve cumle zidd in!

Hikmet çî ye, bo çî pêkve nidd in! (r. 140)

Ji mînakên li jor jî tê dîtin ku rewşên baneşanî piranî bi bangê (nîda) hatine avakirin. Di berhemê de digel bangê hin risteyên heyirînê (*Evçende munaşîq û neyar î, Hêja tu bi çavê min diyar î*), û hişyarkirin û balkişandinê (“*Mîrim mi nego ji bo te pêşîn!*”, “*Ev ‘adete nîne xassê mîran, Nabîni li ber derê feqîran!*”, “*Nabîni ku pêkve cumle zidd in! Hikmet çî ye, bo çî pêkve nidd in*”) jî hene.

1.5. Risteya Mercî

Risteyên mercî di ragihandinê de rewşên sermeselê, dibetî, ihtîmal û nediyariyê derdibirin. Di van risteyan de, heger şertek, mercekek bê cî encamê derdikeve pêşberî me. Bi risteyên mercî em têkîliya şert û encamê saz dikin. Risteyên mercî gelemperî bi gihaneka “*Eger*”ê (*Ger, Ku, Heger, Heke, Eke, Hek, Hekî, Heku*) dest pê dikin û bi beşa encamê diqedin. Bo nimûne di vê risteyê de; “*Eger sibê ne*

baran be, em ê herin gerê.” Merc “Eger sibê ne baran be” ye, encam jî “em ê herin gerê” ye.

Risteyên mercî li gorî avaniyê dikevin nav risteyên aloz. Yanî di risteyê de du hevok hene. Ew jî tê vê wateyê ku du pêveber yanî du darazên risteyê hene. Hevoka ewilî hevoka mercî (*If Clause*) ye, hevoka dîn jî hevoka sereke (*Main Clause*) ye (Bell, d.t.: 129). Ji ber ku ji du hevokan pêk tên çend şeweyên sazkirina van risteyan hene. Hejmara van şeweyan li gorî zimanan diguherin, dibe ku şeweya ku di zimanê îngilîzî de pêkan be di kurmancî de ne mimkin be. Ji bo kurmancî em dikarin van mînakên bidin: “*Ku baran dibare, ez bi sîwanê diçim zanîngehê. Ku ez ji zanîngehê zû tîm, ez li malê xwarinê çêdikim. Heger tu bixebitî, tu yê bi ser bikevî. Ger pereyên min hebûna, ez ê bifiriyama. Ku tu bihata, min ê tişteki girîng ji te re bigota.*” Hin nimûneyên risteyên mercî yên di *Mem û Zînê* de ev in:

- Gava ku nezer biket li Zînê
- Tehqîq e, ku naketin çu jînê (r. 232)
- Ger Wamiq î, ha ji bo te ‘Ezra (r. 256)
- Ger bulbul î, gul ji bo te hazir (r. 256)
- Cismê me eger diçîte çalê
- Rûhê di me dê biken wîsalê (r. 245)
- Mem ger bi vî rengî zû fena bit
- Dê keşmekeş û niza’ê rabit (r. 232)
- Ger îznê bidet ji bo mi ra Mîr
- Ez dê bikujim, Memê bi tedbîr (r. 231)
- Ger ez nekirim feda bi carek
- Mîrînî li min nebit mubarek (r. 115)

1.6. Risteya Daxwazî

Risteya daxwazî ji bo derbirîna arezû, xwestek, daxwazî an jî mirazan tên bikaranîn (Bedirxan û Lescot, 1990: 331). Di van risteyan de raweya mercî û raweya fermanî berbelav in. Risteyên daxwazî di ragihandinê de kartêkeriyê hestî çêdike û dike ku bala xwîner an jî guhdar zêde bibe. Mirov dikare him ji bo xwe him ji bo kesên din risteya daxwazî saz bike.

Di zimanê îngilîzî de gelemperî bi lêkera “wish”ê risteyên daxwazî tên saz kirin. Lêkerên modal (*may, can, will, would, could* û yd.) û gihaneka “that”ê jî pir caran di risteyê de cih digirin. Dema “wish” û “that” bi hev re tên bikaranîn an hestên poşmaniyê dide an jî rewşa heyî derdibire (Thomson û Martinet, 1986:186). Bo nimûne; *I wish that I could fly* (Xwezila min karîba bifiriyama/Min dixwest ez karibim bifirim). Di kurmancî de jî piranî bi gihaneka “xwezî” û varyantên wê (*xwezila, xwaziku, xwazka, xwazil*) tên saz kirin. Sazkirina risteyên daxwazî bi xwe re saz kirina raweyan jî tîne. Bedirxan û Lescot (1990: 138,147,151,157,163) bi hûrgilî ev rawe pênase kirine û ji bo her demê mînak dane. Di çirokiya hevedudanî ya daxwaziyê de rehê dema borî ya kesê sêyem dikeve nav dorgira daxwaziyê. Ev dorgir li gorî kesan diguhere: Kesê yekem ê yekjimar: bi-)...(-ama, kesê duyem ê yekjimar: bi-)... (-ayî, kesê sêyem ê yekjimar: bi-)...(-a, kesên pirjimar: bi-)...(-ana. Di heman xebatê de wan ev mînak dane: Ez biketama. Tu biketayî. Ew biketa. Em/Hûn/Ew bikatana. (Bedirxan û Lescot, 1990: 138). Hin nimûneyên risteyên daxwazî yên di *Mem û Zînê* de ev in:

Xuz'ya ku li min xezeb kira Mîr
Manendê Memê bi xull û zincîr (r. 219)
Ger dê hebuwa me serferazek (r. 37)
Hasil bibuwa ji bo wî tacek (r. 37)
Carek bidiya min ew bi dilxwah (r. 183)
Ez jî bişehandima wê çalê (r. 219)
Carek bidiya min ew girîftar
Derman bikira min ew birîndar (r. 219)

Encam

Di encamê de me dît ku curbicuriya risteyan ên ji aliyê wateyê ve jihevçuda, di metnên edebî de amûreke giring a wateyî û zimannasiyî ye. Nimûneyên risteyan nîşan didin ku nivîskêr xem xwariye da ku bi bikaranîna curbicuriya risteyan ve azmûneke kûr a xwendinê bide xwîneran.

Herwiha, em di vê xebatê de dibînin ku tîkiliya di navbera zimannasî û edebiyatê de jî gelekî xurt e. Vekolînên zimannasiyî ji bo famkirina taybetî û binyada zimanî ya metnên edebî dibin pirên bivênevê. Bikaranîna curbicuriya risteyan rêyeke giring e ji bo derbirîna armanca nivîskêr, derûnnasiya lehengan û temaya metnê.

Ehmedê Xanî di *Mem û Zînê* de vegêranekê çîrokî vedibêje, yanî performanseke hunerî li dar dixê. Lewma, divê çîroka xwe bi awayê herî xweşik û estetîk neqil bike da ku atmosfera çîrokê bide jiyîn. Ehmedê Xanî ji hemû cureyên risteyan sûd wergirtiye û bi fonksiyonên wateyî yên van risteyan ve guhdar û xwîner kişandine nav çîrokê. Van fonksiyonên zimannasiyî kirine ku metna edebî xîtabî hestên guhdar û xwîneran bike.

Axirî, me di vê xebatê de dît bê qadên zimannasî û edebiyatê çawa tîkî hev û çawa bandorê li hev dikin. Lêkolînên zimannasiyî, taybetiyên wateyî û binyadî yên zimanê metnên edebî berçav dikin û edebiyat jî qadeke xebatê dide zimannasiyê. Di vê pêwendiyê de, divê em bibînin ku ev hevkarîya di navbera zimannasî û edebiyatê de him ji aliyê zanistî him jî ji aliyê edebî ve derfetên dewlemend dide me.

Di vê nivîsarê de, em li ser cureyên risteyan ên ji aliyê wateyê ve jihevçuda xebitîn û me ji *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî mînak dan. Armanca me ew bû ku ji aliyê wateyê ve cureyên risteyan bi pêwendîya metnên edebî bînin lêkolîn. Me ji bo her cureya risteyê ji *Mem û Zînê* hin mînak dan û nihêrî bînin ka curbicuriya van risteyan çawa wateya metnê dewlemend kiriye û nivîskêr çawa şareziya xwe ya zimanî bi kar anîye. Helbet ev gotar dê nîkaribe bi temamî metnê *Mem û Zînê* binirxîne û li ser şewaza Ehmedê Xanî nêrînên tûj derbibire. Belkî ji bo vê xebatê wekî tez an jî rêzegotar hewce ne. Hêvî ew e ku ev gotar ji bo xebatê nû bibe pêlikek biçûk.

EXTENDED ABSTRACT

This paper investigates the complex relationship between sentence patterns and their semantic meaning in the framework of *Mem û Zîn*, the masterwork by Ahmad-i Hanî. This foundational work of Kurdish literature is a rich source of narrative and linguistic features, which makes it a perfect subject for sentence structure research and its roles in communication.

Setting the scene, the first section clarifies the basic function of sentences as language's building blocks. Sentences are the fundamental building block of communication because of their innate ability to transmit ideas, provide context, and give meaning. Deciphering the subtleties of sentence structures is therefore essential to understanding the intricacies of language expression and story development. In light of this, the study describes its goals, which include illuminating the semantic importance of various sentence patterns within *Mem û Zîn* by analyzing their structures and functions.

A comprehensive assessment of the literature places the topic in the larger context of literary scholarship and linguistic analysis. A survey of prior studies on Kurdish literature, sentence structures, and linguistic frameworks highlights the necessity for a more in-depth analysis of sentence patterns in terms of meaning and points out any gaps in the field. The study establishes the foundation for its theoretical framework and analytical technique by integrating insights from several scholarly pursuits.

The analytical strategy used for the study is outlined in the methodology section. Using well-established language theories and procedures, the scholars analyze a few chosen passages from *Mem û Zîn* qualitatively. The study carefully analyzes these passages in order to identify and classify different types of sentences according to their structural and semantic characteristics. The researchers also carefully examine the narrative context in order to clarify the implications and communicative roles of each sentence form.

The study's thorough examination of the many sentence forms found in *Mem û Zîn* forms its central thesis. The researchers discover a complex tapestry of linguistic and narrative aspects woven into the text by thoroughly scrutinizing particular parts. We examine the following phrase types: declarative, interrogative, imperative, exclamatory, conditional, and desire. Each of these adds unique semantic nuances to the story and enhances its overall communicative impact. The study reveals the complex relationship between sentence forms and meaning in the *Mem û Zîn* narrative framework through painstaking examination and interpretation.

The analysis's conclusions provide insightful information on the variety of literary and linguistic devices used by Ahmad-i Hanî in *Mem û Zîn*. The author's stylistic decisions and narrative techniques become apparent through patterns and trends in the usage of various sentence forms. The study clarifies how a wide variety of sentence forms enhances the narrative texture and promotes an engaging and dynamic reading experience. The results also highlight the importance of comprehending sentence forms in terms of meaning, providing fresh insights into the complexities of Kurdish language and literature.

The study concludes by summarizing its main conclusions and contributions to literary studies and linguistics. It emphasizes how crucial sentence structure analysis is to understanding the semantic aspects of language use in literary writings such as *Mem û Zîn*. The study also emphasizes how applicable its conclusions are to more general investigations into language, communication, and cultural expression. Lastly, it makes recommendations for future research directions, highlighting the necessity of carrying out further study of Kurdish language and literature within the parameters of linguistic analysis.

Çavkanî

- Açar, Z. (2015), Devoka Devera Filistanê (Teza Lîsansa Bilind) Zanîngeha Bîngolê. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Açar, Z. (2021). Şêwaza Zimanî di Mem û Zînê de. A. Timurtaş, M. Z. Ertekin û A. Tek (ed.). *Xanînasî*. Wan: Peywend.
- Aslanoğlu, O. (2019). Di Mem û Zînê de Çend Hunerên Wateyî . *Mukaddime* , 10 (1) , 141-159 . DOI: 10.19059/mukaddime.493209
- Bedirxan, C. A. û Lescot, R. (1990), *Kürtçe Grameri (Kurmanci Lehçesi)*, Paris: Institut Kurde De Paris.
- Bell, M. (d.t.). A Note on Conditional Sentences in English. Department of Philosophy University of York.
- Brown, K., û Miller, J. (2013). *The Cambridge dictionary of linguistics*. Cambridge University Press.
- Burstein, R. (2013). "Interrogative Sentences", in: *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, Edited by: Geoffrey Khan. DOI: http://dx.doi.org/10.1163/2212-4241_ehll_EHLL_SIM_000547.
- Bülbül, M. (2017). Peyvrêzî Di Frazên Navdêrî De (Devoka Mêrdînê). *The Journal of Mesopotamian Studies*, 2(1), 89-101.
- Ciwan, M. (1992), *Türkçe Açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi Kurmanci Lehçesi*, Sweden, Jîna Nû
- Downing, A., û Philip, L. (2006). *English grammar: A university course* (Second Edition). London: Routledge.
- Givon, T. (2001). *Syntax: An introduction Volume I*. John Benjamins Publishing Co.
- Güzel, Ş. (2018). Lêkolîneke sentaksî li ser berhema Camî'eya Rîsaleyan û Hikayetan, (Teza Lîsansa Bilind), <https://tez.yok.gov.tr/>, 491269.
- Huddleston, R., Pullum, G. K., & Reynolds, B. (2022). *A Student's Introduction to English Grammar*. (Second Edition). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Kızıl, H. (2019). Kurmanci'de Tekîd [di]'sı . *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* , 5 (10) , 47-74 .
- Kurdo, Q. (1981). *Zimanê Kurdî Rêziman*. Frankfurt: Weşanên KOMKAR
- Öcek, N. (2020). *Waneyên Rêzimana Kurmanci*. Weşanên sîtav. İstanbul
- Thomson, A. J. & Martinet, A. V. (1986). *A Practical English Grammar*. (Fourth Edition). Hong Kong: Oxford University Press.
- Tan, S. (2015). *Rêzimana Kurmanci*. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Xanî, E. (2010). *Mem û Zîn (Şirove û Kurdiya Îro: Jan Dost)*. İstanbul: Weşanên Avesta.
- Xanî, E. (2022). *Mem û Zîn*. (Amadekar: Huseyn Şemrexî). (Çapa Şeşem). İstanbul: Nûbihar.